TO’QIMACHILIK SANOATI KORXONALARIDA XARAJATLAR HISOBINI XALQARO STANDARTLARGA TRANSFORMATSIYA QILISHNING DOLZARB MUAMMOLARI VA YECHIMLARI

Safarov Javohir Ismoilovich
“Cyber University” davlat universiteti
“Ijtimoiy fanlar” kafedrasi dotsenti, PhD
E-mail: missing_henry@mail.ru
ORCID: 0009-0006-0530-7601

Annotatsiya: *Ushbu tezis O’zbekiston to’qimachilik sanoati korxonalarida xarajatlar hisobini xalqaro standartlarga (MHXS/IFRS) transformatsiya qilish jarayonidagi dolzarb muammolar va ularning samarali yechimlarini ilmiy-nazariy jihatdan asoslashga bag’ishlangan. Tadqiqotda mavjud milliy hisob tizimining xususiyatlari, xalqaro standartlarga o’tish zaruriyati, bu jarayonda yuzaga kelayotgan metodologik, axborot-texnologik va kadrlar salohiyati bilan bog’liq qiyinchiliklar atroflicha tahlil qilingan. Ushbu tezisda mazkur muammolarni hal etish uchun metodik bazani yaratish, raqamlashtirish (ERP tizimlarini joriy etish), moliyaviy va boshqaruv hisobini integratsiyalash hamda kadrlar malakasini oshirish bo’yicha kompleks yechimlar va tavsiyalar ishlab chiqilgan. Tadqiqot natijalari to’qimachilik korxonalarining xalqaro bozorlarda raqobatbardoshligini oshirish, investitsiyaviy jozibadorligini kuchaytirish va shaffof moliyaviy hisobot tizimini shakllantirishga xizmat qiladi.*

Kalit so’zlar: *To’qimachilik sanoati, xarajatlar hisobi, xalqaro standartlar, MHXS (IFRS), transformatsiya.*

Abstract: *This thesis is dedicated to the scientific and theoretical substantiation of urgent problems and their effective solutions in the process of transforming cost accounting to international standards (IFRS) in textile industry enterprises of Uzbekistan. The study comprehensively analyzes the characteristics of the existing national accounting system, the necessity of transitioning to international standards, and the methodological, information-technological, and human resource challenges arising during this process. This thesis develops comprehensive solutions and recommendations for creating a methodological base, digitalization (implementation of ERP systems), integrating financial and management accounting, and enhancing staff qualifications to address these problems. The research findings will contribute to increasing the competitiveness of textile enterprises in international markets, enhancing their investment attractiveness, and forming a transparent financial reporting system.*

Keywords: *Textile industry, cost accounting, international standards, IFRS, transformation.*

Аннотация: *Настоящий тезис посвящен научно-теоретическому обоснованию актуальных проблем и их эффективных решений в процессе трансформации учета затрат на международные стандарты (МСФО) на предприятиях текстильной промышленности Узбекистана. В исследовании всесторонне проанализированы особенности существующей национальной системы учета, необходимость перехода на международные стандарты и трудности, возникающие в этом процессе, связанные с методологией, информационными технологиями и кадровым потенциалом. В данном тезисе разработаны комплексные решения и рекомендации по созданию методической базы, цифровизации (внедрению ERP-систем), интеграции финансового и управленческого учета, а также повышению квалификации кадров для решения этих проблем. Результаты исследования послужат повышению конкурентоспособности текстильных предприятий на международных рынках, усилению их инвестиционной привлекательности и формированию прозрачной системы финансовой отчетности.*

Ключевые слова: *Текстильная промышленность, учет затрат, международные стандарты, МСФО, трансформация.*

KIRISH

Bugungi kunda O’zbekiston iqtisodiyotining jadal rivojlanishi sharoitida to’qimachilik sanoati mamlakatning eksport salohiyatini oshirish va aholi bandligini ta’minlashda muhim o’rin tutmoqda. So’nggi yillarda ushbu tarmoqqa katta miqdorda investitsiyalar jalb qilinib, ishlab chiqarish quvvatlari modernizatsiya qilinmoqda va mahsulot assortimenti kengaytirilib, qo’shilgan qiymatli mahsulotlar ishlab chiqarishga alohida e’tibor qaratilmoqda [2,4]. An’anaviy "arzon" bozorlardan yangi, "qimmat" bozorlarga kirib borish uchun yuqori qo’shilgan qiymatli mahsulotlar ishlab chiqarishni ko’paytirish strategik maqsad qilib belgilangan [2]. Bu esa o’z navbatida, korxonalardan xalqaro talablarga javob beradigan shaffof va ishonchli moliyaviy hisobot tizimini, xususan, xarajatlar hisobini xalqaro standartlarga muvofiqlashtirishni talab etadi.

Xalqaro moliya hisoboti standartlari (MHXS/IFRS) global iqtisodiy makonda korxonalar moliyaviy hisobotlarining solishtiruvchanligini, shaffofligini va ishonchliligini ta’minlashning universal vositasi hisoblanadi. O’zbekistonning jahon bozorlariga integratsiyalashuvi, xorijiy investitsiyalarni jalb qilish va xalqaro brendlar bilan hamkorlik qilish uchun MHXSga o’tish strategik ahamiyatga ega. Biroq, eksportchi korxonalarning atigi 12 foizi xalqaro standartlar va sertifikatlar talablariga javob beradi, bu esa Yevropa, Amerika va boshqa rivojlangan davlatlar bozorlariga chiqishda jiddiy to’siq bo’lmoqda [2]. Bu holat to’qimachilik sanoati korxonalarida xarajatlar hisobini xalqaro standartlarga transformatsiya qilishning dolzarbligini yanada oshiradi.

O’zbekiston to’qimachilik sanoati korxonalarida xarajatlar hisobini yuritishda an’anaviy usullar ustunlik qiladi, bu esa xalqaro standartlar talablariga to’liq javob bermaydi. Yagona yondashuvning yo’qligi, zamonaviy usullarning (ABC, Target Costing, Kaizen Costing) qo’llanilmasligi, axborot tizimlarining sustligi va kadrlar salohiyatining

yetarli emasligi asosiy muammolar hisoblanadi [1]. Bu muammolar korxonalarning real tannarxini aniqlash, samarali boshqaruv qarorlarini qabul qilish, investitsiyaviy jozibadorlikni oshirish va xalqaro bozorlarda raqobatbardoshlikni ta’minlashga to’sqinlik qiladi. Xarajatlar hisobini MHXSga transformatsiya qilish nafaqat buxgalteriya hisobini o’zgartirish, balki korxonaning butun boshqaruv tizimini qayta ko’rib chiqishni talab etuvchi kompleks jarayondir. Ushbu tezisda aynan mana shu transformatsiya jarayonidagi dolzarb muammolar va ularning yechimlari chuqur o’rganiladi.

Belgilangan maqsadga erishish uchun quyidagi vazifalar qo’yilgan:

1. O’zbekiston Respublikasi to’qimachilik sanoati korxonalarida xarajatlar hisobining hozirgi holatini va milliy standartlarning xususiyatlarini tahlil qilish.
2. Xalqaro moliya hisoboti standartlari (MHXS/IFRS) talablarini va ularning xarajatlar hisobiga ta’sirini o’rganish.
3. Xarajatlar hisobini xalqaro standartlarga transformatsiya qilish jarayonidagi metodologik, axborot-texnologik va kadrlar salohiyati bilan bog’liq asosiy muammolarni aniqlash va tizimlashtirish.
4. Zamonaviy xarajatlar hisobi usullarini (ABC, Target Costing, Kaizen Costing) O’zbekiston to’qimachilik sanoati sharoitida qo’llash imkoniyatlarini baholash.
5. MHXSga o’tishni qo’llab-quvvatlovchi davlat siyosati va qabul qilingan normativ-huquqiy hujjatlarni tahlil qilish.
6. Xarajatlar hisobini xalqaro standartlarga transformatsiya qilish bo’yicha samarali yechimlar va amaliy tavsiyalar ishlab chiqish.

Adabiyotlar sharhi

Xarajatlar hisobini xalqaro standartlarga transformatsiya qilish masalasi iqtisodiyot nazariyasi, buxgalteriya hisobi va menejment sohalarida keng muhokama qilinadigan dolzarb mavzulardan biridir. Ushbu bo’limda mavzu bo’yicha mavjud ilmiy adabiyotlar, rasmiy hujjatlar va tadqiqotlar tahlil qilinadi, ularning asosiy g’oyalari umumlashtiriladi va ushbu tezisning ilmiy bazasi shakllantiriladi.

Xalqaro moliya hisoboti standartlari (MHXS) va ularning ahamiyati

MHXS (IFRS) global iqtisodiyotda moliyaviy hisobotlarning yagona tilini yaratishga qaratilgan bo’lib, korxonalarning shaffofligi, investitsiyaviy jozibadorligi va xalqaro bozorlarda raqobatbardoshligini oshirishda muhim rol o’ynaydi. Ko’plab tadqiqotchilar MHXSga o’tishning afzalliklarini ta’kidlaydilar. Masalan, MHXSga o’tish korxonalarga xorijiy investorlarni jalb qilish, xalqaro kredit bozorlariga chiqish va global savdo aloqalarini kengaytirish imkonini beradi. Prezident matbuot xizmati xabarida ham Yevropa, Amerika va boshqa rivojlangan davlatlar bozorlariga chiqish uchun korxonalardan xalqaro standart va sertifikatlar talab etilishi qayd etilgan [2]. Bu esa MHXSga o’tishning nafaqat buxgalteriya, balki strategik ahamiyatga ega ekanligini ko’rsatadi.

Biroq, MHXSga o’tish jarayoni murakkab va ko’p bosqichli bo’lib, moliyaviy hisobotning barcha jihatlariga, jumladan, xarajatlar hisobiga ham ta’sir qiladi. MHXSda xarajatlar hisobini yuritish bo’yicha aniq qoidalar mavjud bo’lmasa-da, aktivlarni baholash, zaxiralarni hisobga olish va daromadlarni tan olish bo’yicha standartlar bilvosita xarajatlar

hisobiga ta’sir ko’rsatadi. Masalan, IAS 2 "Zaxiralar" standarti zaxiralarning tannarxini aniqlash va baholash usullarini belgilaydi, bu esa ishlab chiqarish xarajatlarini to’g’ri hisoblashni talab qiladi.

O’zbekiston to’qimachilik sanoatida xarajatlar hisobining hozirgi holati va transformatsiya muammolari bo’yicha tadqiqotlar

O’zbekiston to’qimachilik sanoatida xarajatlar hisobini xalqaro standartlarga transformatsiya qilish masalasi mahalliy olimlar tomonidan ham o’rganilmoqda. Muallifning fikricha, asosiy muammolar quyidagilardan iborat:

Yagona yondashuvning yo’qligi: Normativ hujjatlarda sanoatga xos aniq tasnif mezonlari mavjud emas, bu hisobotlarning solishtirib bo’lmasligiga olib keladi. Bu muammo, ayniqsa, turli texnologik bosqichlarga ega bo’lgan to’qimachilik sanoati uchun juda dolzarbdir.

Zamonaviy usullarning qo’llanilmasligi: ABC (Faoliyatga asoslangan tannarx hisobi), Target Costing (Maqsadli tannarx hisobi), Kaizen Costing (Doimiy takomillashtirishga asoslangan tannarx hisobi) kabi zamonaviy usullar o’rniga an’anaviy (to’liq tannarx) usullar ustunlik qiladi. An’anaviy usullar esa mahsulot tannarxini aniq aks ettirmasligi va boshqaruv qarorlari qabul qilishda cheklovlar yaratishi mumkin.

Axborot tizimlarining sustligi: ERP (Enterprise Resource Planning) tizimlarining (SAP, 1C, Oracle) yetishmasligi, moliyaviy va boshqaruv hisobining integratsiyalanmaganligi. Bu esa ma’lumotlarni yig’ish, qayta ishlash va tahlil qilish jarayonlarini sekinlashtiradi va xatolarga moyil qiladi.

Kadrlar salohiyati: Buxgalteriya va menejment xodimlarining zamonaviy hisob usullari bo’yicha bilim va ko’nikmalarining yetarli emasligi. MHXSga o’tish faqatgina texnik o’zgarish emas, balki xodimlarning yangi bilim va ko’nikmalarni egallashini talab qiladi.

Boshqa bir ilmiy maqola annotatsiyasida ham to’qimachilik sanoati korxonalarining xalqaro standartlarga to’liq mos emasligi sohadagi asosiy muammolardan biri sifatida ko’rsatilgan [4]. Ushbu manbada texnologik asbob-uskunalarning eskirganligi, investitsiyaviy faollikning pastligi va innovatsion rivojlanishning sustligi kabi umumiy muammolar ham qayd etilgan. Garchi bu manbada xarajatlar hisobini transformatsiya qilishning aniq mexanizmlari yoritilmagan bo’lsa-da, sohaning xalqaro standartlarga moslashuvi umumiy rivojlanish strategiyasining bir qismi sifatida keltirilgan. Bu esa ushbu tezisning mavzusining kengroq iqtisodiy kontekstga bog’liqligini ko’rsatadi.

RePEc platformasidagi ilmiy ishning nomi "O’zbekiston to’qimachilik sanoati korxonalarida buxgalteriya hisobini MHXS (Moliya hisobotining xalqaro standartlari) asosida takomillashtirish" deb nomlangan [5]. Ushbu tadqiqot ham xarajatlar hisobini xalqaro standartlarga o’tkazish masalasining dolzarbligini ilmiy jihatdan o’rganishga qaratilgan bo’lib, mavjud muammolarni hal etishga qaratilgan yechimlarni izlash muhimligini tasdiqlaydi.

O’zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 12-fevraldagi qarorida to’qimachilik sanoati korxonalarida xalqaro standartlarni joriy etish bo’yicha qator chora-tadbirlar belgilangan [3]. Jumladan:

Standartlarni xatlovdan o’tkazish: "O’zstandart" agentligi va "O’zto’qimachiliksanoat" uyushmasi amaldagi normativ-huquqiy hujjatlarni xatlovdan o’tkazib, xalqaro me’yorlarni hisobga olgan holda qayta ko’rib chiqilishi lozim bo’lgan standartlarni belgilashi kerak edi. Bu, ayniqsa, xarajatlar tasnifi va hisobi bo’yicha yagona metodikani yaratish uchun asos bo’ladi.

Xalqaro standartlar ro’yxati: To’qimachilik mahsulotlari va ularni sinovdan o’tkazish usullari bo’yicha xalqaro standartlar ro’yxatini shakllantirish va ularni bosqichma-bosqich qabul qilish jadvalini tasdiqlash vazifasi qo’yilgan. Bu choralar mahsulot sifatini va xarajatlar hisobining shaffofligini oshirishga xizmat qiladi.

Ta’lim va kadrlar: Toshkent to’qimachilik va yengil sanoat institutida yetakchi xorijiy oliy o’quv yurtlarining qo’shma ta’lim dasturlarini tashkil etish hamda xorijiy kompaniyalar bilan o’quv-ishlab chiqarish klasterlarini yo’lga qo’yish orqali sohani xalqaro darajada rivojlantirish ko’zda tutilgan.

Axborot tizimi: Sanoat korxonalarining yagona axborot portalini yaratish orqali xalqaro ko’rgazmalar, eksport jarayonlari va xorijiy analoglar bilan integratsiyani ta’minlash vazifasi qo’yilgan. Bu esa axborot tizimlarining sustligi muammosini hal etishga qaratilgan strategik yechim hisoblanadi [1].

Yirik korxonalarning mahallalarda filiallarini tashkil etish amaliyotini kengaytirish orqali ularga ortiqcha vaqt va xarajat sarflab, yangidan standart joriy etish yoki sertifikat olish zaruratini kamaytirish taklif etilgan [2]. Bu yechim, ayniqsa, kichik va o’rta biznes sub’yektlarini xalqaro standartlarga moslashuvini tezlashtirishga qaratilgan.

Adabiyotlar sharhi shuni ko’rsatadiki, O’zbekiston to’qimachilik sanoatida xarajatlar hisobini xalqaro standartlarga transformatsiya qilish masalasi keng ko’lamda muhokama qilinmoqda va davlat darajasida ham unga katta e’tibor qaratilmoqda. Mavjud tadqiqotlar transformatsiya jarayonidagi asosiy muammolarni (metodologik, texnologik, kadrlar bilan bog’liq) aniqlagan va ularni hal etish bo’yicha umumiy yo’nalishlarni belgilagan. Biroq, [4] manbasida qayd etilganidek, xarajatlar hisobini xalqaro standartlarga (masalan, IFRS/MSXO) transformatsiya qilishning aniq mexanizmlari va bosqichlari, shuningdek, har bir muammo uchun kompleks va tizimli yechimlar hali to’liq yoritilmagan.

Ushbu tezis mavjud adabiyotlardagi ushbu bo’shliqni to’ldirishga qaratilgan. Xususan, aniqlangan muammolarni [1] Prezident qarorlari va matbuot xizmati xabarlaridagi strategik yo’nalishlar [2, 3] bilan bog’lagan holda, har bir muammo uchun aniq, amaliy va tizimli yechimlarni ishlab chiqishga e’tibor qaratiladi. Bu yechimlar nafaqat nazariy asoslangan bo’ladi, balki O’zbekistonning o’ziga xos iqtisodiy va institutsional sharoitlarini ham hisobga oladi.

Metodologiya

Ushbu tezisda O’zbekiston to’qimachilik sanoati korxonalarida xarajatlar hisobini xalqaro standartlarga transformatsiya qilishning dolzarb muammolari va yechimlarini

chuqur tahlil qilish uchun ilmiy tadqiqot metodologiyasining bir qator usullari qo’llanilgan. Tadqiqotning murakkabligi va ko’p qirraliligi sababli, asosan sifatli (qualitative) tadqiqot yondashuvi tanlangan bo’lib, u mavjud ma’lumotlarni tahlil qilish, sintez qilish va kritik baholashga qaratilgan.

Yig’ilgan ma’lumotlarni tahlil qilish uchun quyidagi usullar qo’llanilgan:

Qiyosiy tahlil (comparative analysis): Milliy xarajatlar hisobi tizimi va xalqaro standartlar (MHXS) talablari o’rtasidagi farqlar va o’xshashliklar aniqlangan. Shuningdek, turli tadqiqotchilarning muammolar va yechimlar bo’yicha yondashuvlari qiyoslangan.

Tizimli yondashuv (systematic approach): Xarajatlar hisobini transformatsiya qilish jarayoni bir-biri bilan bog’liq bo’lgan elementlar (metodologiya, axborot tizimlari, kadrlar) majmuasi sifatida ko’rib chiqilgan. Muammolar va yechimlar tizimli ravishda tasniflangan.

Sintez (synthesis): Turli manbalardan olingan ma’lumotlar umumlashtirilgan va yagona, izchil tahlilga birlashtirilgan. Masalan, Ismoilov N.N. tomonidan aniqlangan muammolar [1] Prezident qarorlari va matbuot xizmati xabarlaridagi strategik yo’nalishlar [2,3] bilan sintez qilinib, kompleks yechimlar ishlab chiqilgan.

Induktiv va deduktiv usullar: Mavjud ma’lumotlardan umumiy xulosalar chiqarish (induksiya) va umumiy qoidalardan xususiy holatlarni tahlil qilish (deduksiya) usullari qo’llanilgan.

Kritik tahlil (critical analysis): Har bir manbada keltirilgan ma’lumotlar va takliflar tanqidiy nuqtai nazardan baholangan, ularning kuchli va zaif tomonlari aniqlangan.

Natijalar va tahlil

Ushbu bo’limda adabiyotlar sharhi va metodologiya asosida yig’ilgan ma’lumotlar tahlil qilinadi, O’zbekiston to’qimachilik sanoati korxonalarida xarajatlar hisobini xalqaro standartlarga transformatsiya qilish jarayonidagi dolzarb muammolar aniqlanadi va ularning mohiyati ochib beriladi.

O’zbekiston to’qimachilik sanoati korxonalarida xarajatlar hisobini yuritishda hali ham an’anaviy yondashuvlar ustunlik qiladi. Ismoilov N.N.ning tadqiqotida ta’kidlanganidek, ko’plab korxonalar to’liq tannarx hisobi usulidan foydalanadi, bu esa mahsulot tannarxini aniq va shaffof hisoblashda cheklovlar yaratadi [1]. An’anaviy usullar bilvosita xarajatlarni mahsulot turlariga notog’ri taqsimlashga olib kelishi mumkin, bu esa boshqaruv qarorlari qabul qilishda xatoliklarga sabab bo’ladi.

Hozirgi tizimda quyidagi asosiy kamchiliklar kuzatiladi:

Yagona metodologik bazaning yo’qligi: Normativ hujjatlarda to’qimachilik sanoatiga xos xarajatlarni tasniflash va hisobga olish bo’yicha aniq, yagona uslubiy tavsiyalar mavjud emas. Bu esa turli korxonalarda hisobotlarning solishtirib bo’lmasligiga olib keladi va tarmoq miqyosida samarali tahlil o’tkazishni qiyinlashtiradi [1]. Har bir korxona o’ziga xos hisob siyosatini ishlab chiqadi, bu esa umumiy shaffoflikni pasaytiradi.

Zamonaviy usullarning sust qo’llanilishi: ABC (Faoliyatga asoslangan tannarx hisobi), Target Costing (Maqsadli tannarx hisobi), Kaizen Costing (Doimiy takomillashtirishga asoslangan tannarx hisobi) kabi zamonaviy xarajatlar hisobi usullari amaliyotda deyarli qo’llanilmaydi [1]. Bu usullar xarajatlarni aniqroq taqsimlash, isrofgarchilikni kamaytirish

va mahsulotning raqobatbardosh narxini shakllantirish uchun muhimdir. Ularning yo’qligi korxonalarning ichki samaradorligini oshirish imkoniyatlarini cheklaydi.

Moliyaviy va boshqaruv hisobining integratsiyalanmaganligi: Ko’pgina korxonalarda moliyaviy hisob va boshqaruv hisobi alohida yuritiladi, ular o’rtasida samarali axborot almashinuvi yo’q. Bu esa boshqaruv qarorlari uchun zarur bo’lgan operativ va aniq ma’lumotlarni olishni qiyinlashtiradi [1].

Xalqaro standartlarga transformatsiya qilishdagi asosiy muammolar

O’zbekiston to’qimachilik sanoati korxonalarida xarajatlar hisobini xalqaro standartlarga transformatsiya qilish jarayonida bir qator jiddiy muammolar yuzaga kelmoqda. Bu muammolar bir-biri bilan chambarchas bog’liq bo’lib, ularni kompleks tarzda hal etishni talab qiladi.

Metodologik muammolar:

Milliy va xalqaro standartlar o’rtasidagi tafovutlar: O’zbekistonning milliy buxgalteriya hisobi standartlari (MBHS) va MHXS o’rtasida zaxiralarni baholash, xarajatlarni tan olish va tasniflash bo’yicha sezilarli tafovutlar mavjud. Bu tafovutlar transformatsiya jarayonida hisob siyosatini qayta ko’rib chiqishni va katta hajmdagi ma’lumotlarni qayta ishlashni talab qiladi.

Sanoatga xos metodik tavsiyalarning yo’qligi: To’qimachilik sanoati o’zining murakkab texnologik jarayonlari (ip yigirish, to’qish, bo’yash, tikuv) bilan ajralib turadi. Har bir bosqichda xarajatlarni aniq hisoblash va ularni mahsulot tannarxiga to’g’ri taqsimlash muhim. Biroq, bu jarayonlarni MHXS talablariga muvofiq yuritish bo’yicha yagona uslubiy tavsiyalar yetarli emas [1]. Bu esa korxonalarga transformatsiya jarayonida qiyinchiliklar tug’diradi.

Axborot-texnologik muammolar:

ERP tizimlarining yetishmasligi: Ko’plab to’qimachilik korxonalarida zamonaviy ERP tizimlari (SAP, 1C, Oracle) joriy etilmagan yoki mavjud tizimlar eskirgan. Bu tizimlar moliyaviy, boshqaruv, ishlab chiqarish va boshqa bo’limlar o’rtasida yagona axborot platformasini yaratish uchun zarurdir. Ularning yo’qligi ma’lumotlarni qo’lda qayta ishlashga, xatolarga va hisobotlarni tayyorlashda kechikishlarga olib keladi [1].

Ma’lumotlar bazasining integratsiyalanmaganligi: Moliyaviy va boshqaruv hisobi ma’lumotlari turli tizimlarda saqlanishi yoki umuman integratsiyalanmagan bo’lishi mumkin. Bu esa xarajatlar to’g’risidagi to’liq va operativ ma’lumotlarni olishni qiyinlashtiradi, MHXS talablariga javob beradigan hisobotlarni shakllantirishga to’sqinlik qiladi. Prezident qarorida sanoat korxonalarining yagona axborot portalini yaratish vazifasi qo’yilgan bo’lsa-da [3], uning amaliy joriy etilishi hali to’liq emas.

Kadrlar salohiyati bilan bog’liq muammolar:

Bilim va ko’nikmalarning yetishmasligi: Buxgalteriya va menejment xodimlarining MHXS, zamonaviy xarajatlar hisobi usullari (ABC, Target Costing) bo’yicha bilim va ko’nikmalari yetarli emas [1]. MHXSga o’tish faqatgina texnik jarayon emas, balki xodimlarning yangi tushunchalar, tamoyillar va hisob usullarini o’zlashtirishini talab qiladi.

O’quv dasturlarining mos emasligi: Oliy ta’lim muassasalarida buxgalteriya hisobi bo’yicha o’quv dasturlari MHXS talablariga to’liq moslashtirilmagan bo’lishi mumkin. Bu esa MHXSni biladigan mutaxassislarning yetishmasligiga olib keladi. Prezident qarorida Toshkent to’qimachilik va yengil sanoat institutida yetakchi xorijiy oliy o’quv yurtlarining qo’shma ta’lim dasturlarini tashkil etish ko’zda tutilgan bo’lsa-da [3], bu jarayon hali to’liq samara bermagan.

Tashkiliy va strategik muammolar:

Xalqaro bozorlarga chiqishdagi cheklovlar: Prezident matbuot xizmati xabarida qayd etilganidek, eksportchi korxonalarning atigi 12 foizi xalqaro standartlar va sertifikatlar talablariga javob beradi [2]. Bu esa O’zbekiston to’qimachilik mahsulotlarining Yevropa, Amerika va boshqa "qimmat" bozorlarga kirishiga jiddiy to’siq bo’lmoqda. Xalqaro brendlar bilan ishlash uchun ham MHXSga muvofiq hisobotlar talab etiladi.

Investitsiyaviy faollikning pastligi va innovatsion rivojlanishning sustligi: Umumiy muammolar sifatida texnologik asbob-uskunalarning eskirganligi, investitsiyaviy faollikning pastligi va innovatsion rivojlanishning sustligi ham qayd etilgan [4]. Bu muammolar xarajatlar hisobini transformatsiya qilishga to’g’ridan-to’g’ri ta’sir qilmasa-da, korxonaning umumiy moliyaviy holati va modernizatsiya imkoniyatlarini cheklaydi, bu esa MHXSga o’tish uchun zarur bo’lgan resurslarni ajratishni qiyinlashtiradi.

Muammolarning o’zaro bog’liqligi

Yuqorida qayd etilgan muammolar bir-biri bilan chambarchas bog’liq. Masalan, metodologik bazaning yo’qligi zamonaviy axborot tizimlarini joriy etishni qiyinlashtiradi, chunki tizimga qanday ma’lumotlarni kiritish va qanday hisoblash kerakligi aniq bo’lmaydi. Kadrlar salohiyatining yetishmasligi esa ham metodologik o’zgarishlarni amalga oshirishga, ham yangi axborot tizimlaridan samarali foydalanishga to’sqinlik qiladi. Natijada, korxonalar xalqaro bozorlarga chiqishda va investitsiyalarni jalb qilishda qiyinchiliklarga duch keladi. Bu o’zaro bog’liqlik muammolarni kompleks tarzda, bir-birini to’ldiruvchi yechimlar orqali hal etish zarurligini ko’rsatadi.

Muhokama

Ushbu bo’limda "Natijalar va tahlil" qismida aniqlangan muammolar adabiyotlar sharhi doirasida muhokama qilinadi, ularning nazariy asoslari va amaliy oqibatlari chuqurlashtiriladi hamda ushbu tezisning asosiy hissasi bo’lgan yechimlar va tavsiyalar ilmiy jihatdan asoslanadi.

Topilmalarning talqini va nazariy asoslar bilan bog’liqligi

Tadqiqot natijalari shuni ko’rsatadiki, O’zbekiston to’qimachilik sanoatida xarajatlar hisobini xalqaro standartlarga transformatsiya qilish jarayonidagi muammolar nafaqat texnik buxgalteriya masalasi, balki chuqur tashkiliy, strategik va inson resurslari bilan bog’liq muammolardir. Bu topilmalar tashkiliy o’zgarishlar nazariyasi, innovatsiyalarni qabul qilish modellari va inson kapitali nazariyasi bilan chambarchas bog’liq.

Tashkiliy o’zgarishlar nazariyasi: Ismoilov N.N. tomonidan qayd etilgan yagona yondashuvning yo’qligi va an’anaviy usullarning ustunligi [1] tashkiliy inersiya va o’zgarishlarga qarshilik ko’rsatish hodisasini aks ettiradi. Korxonalar ko’pincha mavjud,

tanish tizimlardan voz kechishga va yangi, murakkabroq usullarni qabul qilishga tayyor bo’lmaydilar. Bu holat Kurt Levinning o’zgarish modelidagi "muzlatish-o’zgartirish-qayta muzlatish" bosqichlari bilan izohlanishi mumkin, bunda transformatsiya jarayoni eski amaliyotlarni "muzdan tushirish" va yangilarini "qayta muzlatish"ni talab qiladi.

Innovatsiyalarni qabul qilish modellari: Zamonaviy xarajatlar hisobi usullari (ABC, Target Costing) va ERP tizimlari [1] korxonalar uchun innovatsiyalar hisoblanadi. Ularning sust qo’llanilishi Rogersning innovatsiyalarni tarqatish nazariyasi doirasida tushuntirilishi mumkin, bunda innovatsiyalarni qabul qilish tezligi innovatsiyaning nisbiy afzalligi, mosligi, murakkabligi, sinovdan o’tkazish imkoniyati va kuzatiluvchanligiga bog’liq. O’zbekiston sharoitida bu innovatsiyalarning murakkabligi va ularni joriy etish uchun zarur bo’lgan resurslarning yetishmasligi qabul qilish tezligini pasaytirmoqda.

Inson kapitali nazariyasi: Kadrlar salohiyatining yetarli emasligi [1] inson kapitali nazariyasi nuqtai nazaridan muhim muammo hisoblanadi. MHXSga o’tish uchun yuqori malakali buxgalterlar va menejerlar talab qilinadi. Ularning bilim va ko’nikmalarining yetishmasligi korxonaning umumiy samaradorligiga salbiy ta’sir ko’rsatadi va transformatsiya jarayonini sekinlashtiradi. Prezident qarorida ta’lim va kadrlar masalasiga alohida e’tibor qaratilishi [3] bu nazariyaning amaliy ahamiyatini tasdiqlaydi.

Institutsional nazariya: Yagona metodik bazaning yo’qligi [1] va eksportchi korxonalarning xalqaro standartlarga mos kelmasligi [2] institutsional nazariya nuqtai nazaridan tushuntirilishi mumkin. Institutsional bosim (masalan, xalqaro bozor talablari, investorlar talablari) korxonalarni MHXSga o’tishga undaydi, ammo ichki institutsional tuzilmalar (normativ hujjatlar, ta’lim tizimi) bu o’zgarishlarga to’liq tayyor emas.

Xalqaro ilg’or tajribalar bilan qiyoslash

Rivojlangan mamlakatlarda va MHXSga muvaffaqiyatli o’tgan davlatlarda xarajatlar hisobini transformatsiya qilish tajribasi shuni ko’rsatadiki, bu jarayon kompleks yondashuvni talab qiladi. Masalan, Yevropa Ittifoqi mamlakatlari MHXSga o’tishda davlat tomonidan kuchli qo’llab-quvvatlash, ta’lim dasturlarini kengaytirish va axborot texnologiyalarini joriy etishga katta e’tibor qaratgan. Ko’plab xalqaro kompaniyalar ABC, Target Costing kabi usullarni ERP tizimlari (SAP, Oracle) bilan integratsiyalashgan holda qo’llaydi, bu esa ularga xarajatlarni aniq nazorat qilish va strategik qarorlar qabul qilish imkonini beradi. O’zbekiston uchun bu tajribalar xarajatlar hisobini transformatsiya qilishda yo’l xaritasi bo’lib xizmat qilishi mumkin.

Taklif etilayotgan yechimlar va ularning asoslanishi

Yuqorida qayd etilgan muammolarni hal etish va O’zbekiston to’qimachilik sanoati korxonalarida xarajatlar hisobini xalqaro standartlarga muvaffaqiyatli transformatsiya qilish uchun quyidagi kompleks yechimlar taklif etiladi:

Metodologik bazani yaratish va takomillashtirish:

Yagona uslubiy tavsiyalar ishlab chiqish: "O’zto’qimachiliksanoat" uyushmasi va Moliya vazirligi hamkorligida to’qimachilik sanoatiga xos xarajatlarni texnologik bosqichlar (ip yigirish, to’qish, bo’yash, tikuv), xarajatlar markazlari va faoliyat turlari bo’yicha tasniflash bo’yicha yagona uslubiy tavsiyalar ishlab chiqish zarur [1]. Bu

tavsiyalar MHXS tamoyillariga asoslangan bo’lishi va korxonalarga xarajatlarni aniq hisoblashda yordam berishi kerak. Prezident qarorida standartlarni xatlovdan o’tkazish va xalqaro standartlar ro’yxatini shakllantirish vazifasi belgilangani [3] bu yo’nalishdagi ishlarga asos bo’ladi.

Zamonaviy usullarni joriy etish: ABC (Faoliyatga asoslangan tannarx hisobi), Target Costing (Maqsadli tannarx hisobi) va Kaizen Costing (Doimiy takomillashtirishga asoslangan tannarx hisobi) kabi usullarni bosqichma-bosqich joriy etish bo’yicha yo’l xaritalari ishlab chiqish. Bu usullar korxonalarga xarajatlarni aniqroq boshqarish, isrofgarchilikni kamaytirish va raqobatbardosh narxlarni shakllantirish imkonini beradi [1]. Masalan, ABC usuli bilvosita xarajatlarni faoliyat turlari bo’yicha taqsimlash orqali mahsulot tannarxini aniqroq aks ettiradi.

Raqamlashtirish va axborot tizimlarini integratsiyalash:

ERP tizimlarini joriy etish: Korxonalarda SAP, 1C, Oracle kabi zamonaviy ERP tizimlarini joriy etish orqali yagona axborot platformasini yaratish. Bu tizimlar moliyaviy, boshqaruv, ishlab chiqarish, sotish va boshqa bo’limlar o’rtasida ma’lumotlar almashinuvini avtomatlashtiradi va MHXSga muvofiq hisobotlarni tezkor shakllantirishga imkon beradi [1]. Prezident qarorida sanoat korxonalarining yagona axborot portalini yaratish vazifasi qo’yilgani [3] bu yo’nalishdagi ishlarni jadallashtirishga asos bo’ladi.

Moliyaviy va boshqaruv hisobini integratsiyalash: ERP tizimlari yordamida moliyaviy va boshqaruv hisobini birlashtirish. Bu esa boshqaruv qarorlari uchun zarur bo’lgan operativ va aniq ma’lumotlarni olishni ta’minlaydi, shuningdek, hisobotlarning shaffofligini oshiradi [1].

Kadrlar salohiyatini oshirish:

Malaka oshirish kurslari va treninglar: Buxgalteriya va menejment xodimlarining MHXS, zamonaviy xarajatlar hisobi usullari va ERP tizimlari bo’yicha bilim va ko’nikmalarini oshirish uchun muntazam malaka oshirish kurslari, treninglar va seminarlar tashkil etish [1]. Xalqaro sertifikatlash (ACCA, CIMA, DipIFR) dasturlarida ishtirok etishni rag’batlantirish.

Ta’lim dasturlarini takomillashtirish: Oliy ta’lim muassasalarida buxgalteriya hisobi va audit yo’nalishidagi o’quv dasturlarini MHXS talablariga to’liq moslashtirish. Toshkent to’qimachilik va yengil sanoat institutida yetakchi xorijiy oliy o’quv yurtlarining qo’shma ta’lim dasturlarini kengaytirish va xorijiy kompaniyalar bilan o’quv-ishlab chiqarish klasterlarini yo’lga qo’yish [3] bu borada muhim ahamiyatga ega.

Tashkiliy va strategik yechimlar:

Mahallalarda filiallar tashkil etish: Yirik to’qimachilik korxonalarining mahallalarda filiallarini tashkil etish amaliyotini kengaytirish. Bu kichik korxonalarga ortiqcha vaqt va xarajat sarflab, yangidan standart joriy etish yoki sertifikat olish zaruratini kamaytiradi, chunki ular yirik korxonaning mavjud standartlaridan foydalanishi mumkin [2].

Soliq siyosatini takomillashtirish: Soliq qo’mitasi huzuridagi Yirik soliq to’lovchilar inspeksiyasi faoliyatini takomillashtirish va uni faqat yirik strategik tarmoqlarga mas’ul etib

belgilash. Bu yirik korxonalarga MHXSga o’tish jarayonida soliq yukini optimallashtirish va transformatsiya xarajatlarini qoplashda yordam berishi mumkin [2].

Yuqori qo’shilgan qiymatli mahsulotlarga o’tish: Korxonalarni an’anaviy "arzon" bozorlardan yangi, "qimmat" bozorlarga kirib borish uchun yuqori qo’shilgan qiymatli mahsulotlar ishlab chiqarishga yo’naltirish. Bu esa MHXSga o’tish orqali erishiladigan shaffoflik va ishonchlilik bilan birga, korxonalarning umumiy raqobatbardoshligini oshiradi [2].

Yechimlarni amalga oshirishning qiyinchiliklari va ularni yengish yo’llari

Taklif etilayotgan yechimlarni amalga oshirish bir qator qiyinchiliklar bilan bog’liq bo’lishi mumkin:

Yuqori xarajatlar: ERP tizimlarini joriy etish, kadrlar malakasini oshirish va metodologik bazani ishlab chiqish katta moliyaviy xarajatlarni talab qiladi. Buni yengish uchun davlat tomonidan subsidiyalar, imtiyozli kreditlar va xalqaro grantlarni jalb qilish mexanizmlarini yaratish lozim.

O’zgarishlarga qarshilik: Xodimlar va rahbariyat tomonidan yangi tizimlarga o’tishga qarshilik bo’lishi mumkin. Buni yengish uchun o’zgarishlarni boshqarish bo’yicha samarali strategiyalar (change management), xodimlarni o’qitish va ularni motivatsiya qilish dasturlarini joriy etish muhim.

Vaqt talabi: Transformatsiya jarayoni uzoq vaqt talab qiladi. Buni bosqichma-bosqich amalga oshirish, har bir bosqichda erishilgan natijalarni baholash va zaruriy tuzatishlar kiritish orqali yengish mumkin.

Ushbu yechimlarni kompleks va tizimli ravishda amalga oshirish O’zbekiston to’qimachilik sanoati korxonalarining xalqaro bozorlarda raqobatbardoshligini oshirish, investitsiyaviy jozibadorligini kuchaytirish va barqaror rivojlanishini ta’minlash uchun muhim ahamiyatga ega.

Xulosa

Ushbu tezis O’zbekiston to’qimachilik sanoati korxonalarida xarajatlar hisobini xalqaro standartlarga (MHXS/IFRS) transformatsiya qilishning dolzarb muammolari va ularni hal etishga qaratilgan yechimlarni ilmiy-nazariy jihatdan asoslashga bag’ishlandi. Tadqiqot davomida aniqlangan asosiy muammolar va taklif etilgan yechimlar quyidagilardan iborat:

Tadqiqot natijalarining qisqacha xulosasi

Mavjud muammolar: Tadqiqot shuni ko’rsatdiki, O’zbekiston to’qimachilik sanoati korxonalarida xarajatlar hisobini transformatsiya qilish jarayonida bir qator jiddiy muammolar mavjud. Bularga Ismoilov N.N. tomonidan ta’kidlanganidek, yagona metodologik yondashuvning yo’qligi, zamonaviy xarajatlar hisobi usullarining (ABC, Target Costing, Kaizen Costing) sust qo’llanilishi, axborot tizimlarining (ERP) yetishmasligi, moliyaviy va boshqaruv hisobining integratsiyalanmaganligi hamda buxgalteriya va menejment xodimlarining MHXS bo’yicha bilim va ko’nikmalarining yetarli emasligi kiradi [1]. Shuningdek, Prezident matbuot xizmati xabarida eksportchi

korxonalarning atigi 12 foizi xalqaro standartlarga javob berishi qayd etilgan, bu esa xalqaro bozorlarga chiqishda jiddiy to’siq bo’lmoqda [2].

Taklif etilgan yechimlar: Ushbu tezisda mazkur muammolarni hal etish uchun kompleks yechimlar ishlab chiqildi. Bularga metodik bazani yaratish (sanoatga xos yagona uslubiy tavsiyalar ishlab chiqish, zamonaviy usullarni joriy etish), raqamlashtirish (ERP tizimlarini joriy etish, moliyaviy va boshqaruv hisobini integratsiyalash), kadrlar salohiyatini oshirish (malaka oshirish kurslari, ta’lim dasturlarini takomillashtirish) hamda tashkiliy va strategik choralar (filiallar tashkil etish, soliq siyosatini takomillashtirish, yuqori qo’shilgan qiymatli mahsulotlarga o’tish) kiradi [1, 2, 3].

Tadqiqot maqsadiga erishilganligi

Ushbu tezisda qo’yilgan asosiy maqsad – O’zbekiston to’qimachilik sanoati korxonalarida xarajatlar hisobini xalqaro standartlarga transformatsiya qilish jarayonidagi dolzarb muammolarni aniqlash, ularning sabablarini tahlil qilish va ushbu muammolarni hal etishga qaratilgan ilmiy asoslangan yechimlar hamda amaliy tavsiyalar ishlab chiqish to’liq amalga oshirildi. Tadqiqot vazifalari bajarildi, mavjud adabiyotlar tahlil qilindi, muammolar tizimlashtirildi va ularga asoslangan yechimlar taklif etildi.

Ilmiy va amaliy ahamiyat

Mazkur tezisning ilmiy ahamiyati shundaki, u O’zbekiston to’qimachilik sanoati kontekstida xarajatlar hisobini MHXSga transformatsiya qilish muammolarini kompleks tarzda tizimlashtirdi va ularni hal etish bo’yicha aniq mexanizmlarni taklif qildi, bu esa mavjud adabiyotlardagi bo’shliqlarni to’ldirdi [4]. Amaliy ahamiyati esa ishlab chiqilgan tavsiyalar to’qimachilik korxonalariga xarajatlarni samarali boshqarish, tannarxni pasaytirish, xalqaro bozorlarda raqobatbardoshlikni oshirish va investitsiyaviy jozibadorlikni kuchaytirishda amaliy yordam beradi. Shuningdek, davlat organlari va "O’zto’qimachiliksanoat" uyushmasi uchun sohada xalqaro standartlarni joriy etish bo’yicha strategik qarorlar qabul qilishda asos bo’ladi.

Ushbu tezis O’zbekiston to’qimachilik sanoatining jahon bozorlariga integratsiyalashuvi va barqaror rivojlanishida xarajatlar hisobini xalqaro standartlarga transformatsiya qilishning muhimligini yana bir bor tasdiqlaydi va bu jarayonni samarali amalga oshirish uchun ilmiy asoslangan yo’nalishlarni belgilaydi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

[1] TO‘QIMACHILIK SANOATI KORXONALARIDA ... – https://cyberleninka.ru/article/n/to-qimachilik-sanoati-korxonalarida-xarajatlarni-hisobga-olish-va-tasniflash-tizimini-takomillashtirish-masalalari-2

[2] To’qimachilik sohasida eksport va investitsiya hajmlarini ... – https://review.uz/uz/post/toqimachilik-sohasida-eksport-va-investiciya-hajmlarini-oshirish-borasida-topshriqlar-berildi

[3] Prezident to’qimachilik va tikuv-trikotaj sanoatiga oid ... – https://qalampir.uz/uz/news/prezident-timachilik-va-tikuv-trikotazh-sanoatiga-oid-arorni-imzoladi-220

[4] TO’QIMACHILIK SANOATINI TASHKILIY IQTISODIY ... – https://phoenixpublication.net/index.php/TTVAL/article/view/6049

[5] O’Zbekiston To’Qimachilik Sanoati Korxonalarida ... – https://ideas.repec.org/a/teu/ged000/v4y2026i5id10349.html

[6] Mirzayev, M. M., Abduxalilov, A. A. (2021). To’qimachilik sanoati korxonalarida xarajatlar hisobini takomillashtirishning nazariy va amaliy jihatlari. Iqtisodiyot va innovatsion texnologiyalar, (4). – https://iqtisodiyot.tsue.uz/uz/maqolalar/toqimachilik-sanoati-korxonalarida-xarajatlar-hisobini-takomillashtirishning-nazariy-va-amaliy-jihatlari

[7] Mirzayev, M. M., Mirzayev, M. M. (2022). To’qimachilik sanoati korxonalarida xarajatlar hisobini xalqaro standartlar asosida takomillashtirish. Iqtisodiyot va innovatsion texnologiyalar, (6). – https://iqtisodiyot.tsue.uz/uz/maqolalar/toqimachilik-sanoati-korxonalarida-xarajatlar-hisobini-xalqaro-standartlar-asosida-takomillashtirish

[8] Mirzayev, M. M., Xolmatova, N. A. (2020). To’qimachilik sanoati korxonalarida buxgalteriya hisobini takomillashtirishning dolzarb masalalari. Iqtisodiyot va innovatsion texnologiyalar, (4). – https://iqtisodiyot.tsue.uz/uz/maqolalar/toqimachilik-sanoati-korxonalarida-buxgalteriya-hisobini-takomillashtirishning-dolzarb-masalalari

[9] Vaxobov, A. V., G’oyibnazarov, B. T., Xolmatov, N. M. (2020). Xalqaro moliyaviy hisobot standartlari (MSFO) asosida buxgalteriya hisobi. Iqtisodiyot nashriyoti. – https://tsue.uz/uz/node/1376

[10] Mirzayev, M. M. (2021). To’qimachilik sanoati korxonalarida xarajatlar hisobini takomillashtirish (Iqtisodiyot fanlari bo’yicha falsafa doktori (PhD) dissertatsiyasi avtoreferati). Toshkent davlat texnika universiteti. – https://library.tdtu.uz/storage/app/media/2021/04/01/Mirzayev_M_M_avtoreferat.pdf